

PİNOKYO'NUN ARKETİPLER VE ANABABA-ÇOCUK İLİŞKİLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Ar. Gör. Üstün DÖKMEN*

Çocuk edebiyatı ürünlerinin çeşitli psikolojik yaklaşımlar açısından incelenmesi, bu eserlerin edebî yapısını daha iyi anlamamıza katkıda bulunabileceği gibi, hangi eserin çocuklara ne ölçüde yararlı olduğu sorusuna da ışık tutacaktır. Bu düşünceden hareketle, dünya çocuk edebiyatının seçkin ürünlerinden olan Pinokyo'yu ele alarak, iki farklı açıdan inceledik. İnceleme şekillerimizden birincisi, Jung Kuramı doğrultusunda eserin arketipsel örüntüsünü belirlemek, ikincisi de eserde nasıl bir anababa-çocuk etkileşimi sergilendiğini araştırmaktır.

Jung'un ortak bilinç dışına ilişkin görüşlerini ortaya koyuşundan bu yana, güzel sanatların hemen her dalında, özellikle edebiyat alanında birçok eser arketipler açısından incelenmiştir. Bu incelemelere, Eric Neumann'ın "derinlik psikolojisi" adıyla anılan çalışmaları da ışık tutmuştur. Pinokyo'yu incelemeye giriştiğimizde, başlangıçta sadece arketipsel eleştiri çerçevesinde kalmayı planlamıştık. Fakat inceleme sırasında ortaya çıktı ki, eser, arketipsel motifler bakımından olduğu kadar, anababa-çocuk etkileşimi bakımından da zengin bir yapıya sahiptir; özellikle eserin arketipsel örüntüsü ile aile içi ilişkiler arasında çift yönlü etkileşim vardır. İlerde ayrıntuları ile açıklayacağımız bu etkileşim hakkında, burada, kısaca şunu söyleyebiliriz: Pinokyo ile babası arasındaki ilişkiler, eserde arketiplerle ifade edilen olaylar zincirini başlatmakta ve etkilemekte, yine annesiyle olan ilişkisi de bu zincirde önemli halkaları oluşturmaktadır. Aynı zamanda, arketiplerin sonucu ortaya çıkan bir gelişme (kuklayken insan olma), Pinokyo'nun babasıyla ve tüm sosyal çevresiyle olan ilişkilerini etkileyecektir. Bundan ötürü, Pinokyo'yu hem arketipler, hem de anababa-çocuk ilişkileri açısından incelemeyi uygun gördük. Bu iki bakış

* Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü Psikolojik Danışma ve Rehberlik Ana Bilim Dalı

açısını ele almadan önce, Carlo Lorenzini'nin, Corlo Collodi takma adıyla yazmış olduğu Pinokyo'yu özetlemek istiyoruz (Collodi, 1969).

Pinokyo'nun Özeti

İhtiyar Geppetto, tahtadan bir kukla yapar. Pinokyo adını verdiği bu kukla, konuşmakta, yürümekte, yemek yemektedir. Geppetto, bu sevimli kuklanın babasıdır artık. Yalnız, Pinokyo çok yaramaz bir kukladır. Daha ilk günden babasının peruğunu kapar, O'na dilini çıkarır, burnuna tekme atar; sokağa kaçıp türlü yaramazlıklar yapar ve babasının hiç suçu yokken hapse atılmasına yol açar.

Geppetto Baba, Pinokyo'yu çok sevmektedir; özellikle O'nun ağlamasına yüreği dayanmamaktadır. Fakat buna rağmen, yaramazlıkları karşısında azarlamaktan ve cezalandırmaktan da geri kalmamaktadır.

Geppetto, oğlunu okula gönderebilmek için, paltosunu satıp bir alfabe alır. Pinokyo da basını sevmektedir. Fakat, okulla ve çalışmayla arası hiç iyi değildir. Alfabe ile okula gittiği ilk gün, bir müzik sesi duyar ve o yana yürür. Bir kukla tiyatrosu gelmiştir. Alfabesini satıp bilet alır. Tiyatroda kuklalar, Pinokyo'yu hemen tanırlar, temsili bırakıp Pinokyo ile ilgilenirler. Gelişine en çok Arlöken sevinmiştir. Temsilin bozulmasına kızan kuklacı Stromboli Pinokyo'yu ateşe atmaya karar verir; sonra vazgeçip Arlöken'i atmak ister. Pinokyo, Stromboli'nin karşısına kahramanca dikilip, "dostumun benim yerine ölmesine razı olamam, beni ateşe at" der. Bu sözler Stromboli'yi yumuşatır, "sen mert bir çocuksun, gel beni öp" der ve O'na beş altın verir. Böylece dost olurlar.

Pinokyo yolda, Tilki ve Kedi ile tanışır. Bunlar, Pinokyo için kötü arkadaşlardır. O'nu sürekli olarak kandırmaya, iyi bir çocuk olmasını engellemeye çalışırlar. Bir defasında da Pinokyo, haydutlarla mücadele eder. Haydutlar tarafından bir ağaca asılan Pinokyo'yu bir Peri Kızı kurtarır. Peri kızı, Pinokyo'ya ilgi ve şefkat gösterir, hastalığını geçirir. Pinokyo, Peri Kızı'na yalan söylediğinde burnu büyümektedir. Peri Kızı da ceza olsun diye Pinokyo'unun ağlamalarına bir süre kayıtsız kalır; sonra burnunu küçültür. Pinokyo'ya "gel benimle kal, ablan olayım" der. Pinokyo, Peri'yi çok sevmiştir, fakat babasını araması gerekmektedir. Yola çıkar. Uzun yolculuğu sırasında başından birçok serüven geçer. Bu arada, sürekli olarak "iyi bir çocuk" olmaya çalışır.

Pinokyo artık, babası ile birlikte Peri Kızı'nı da aramaktadır. Peri'den ayrı kalmak, Pinokyo'ya sürekli hüznü vermektedir. Bir mezar taşında "Gök Saçlı Peri, kardeşi Pinokyo tarafından terk edildiği için üzüntüsünden öldü" şeklinde bir yazı okuyunca derin kedere kapılır. Halbuki Peri ölmemiştir ve sonunda Pinokyo O'nu bulur; sevinci sonsuzdur. Peri Kızı, Pinokyo'ya "eskiden genç bir kızdım, şimdi büyüdüm; artık bana anne diyebilirsin" der. Pinokyo da zaten hep bir annesi olsun istemiştir.

Pinokyo annesinin isteğine uyarak, uslu bir çocuk olur ve okula gitmeye başlar. Çocuklar okulda kendisi ile alay ederlerse de, O çalışkan bir öğrenci olur. O kadar ki, çalışkanlığından ötürü arkadaşları O'nu kıskanır, engellemeye uğraşırlar. Bu yüzden onlarla kavga eder, başına yine türlü dertler açılır. Bir defasında da, bir köpekten kaçarken, köpeğin suya düştüğünü görür; imdat istemesi üzerine onu kurtarır. Böylece dost olurlar. Pinokyo bir balık ağına yakalandığında ise, köpek O'nu kurtarır.

Pinokyo yine annesini aramaktadır. Yorgun ve aç bir halde evine vardığında, Peri'nin kendisine bir tepside güzel yiyecekler gönderdiğini görür. Tam yiyecekken, bu yiyeceklerin aslında alçıdan, mukavadan yapılmış olduğunu görerek hayâl kırıklığına kapılır. Peri, yaramazlıklarından ötürü Pinokyo'yu cezalandırmak için böyle davranmıştır. Pinokyo annesine, artık uslu olacağı ve okula gideceği konusunda söz verir. Annesi de bunun üzerine Pinokyo'yu insan şekline dönüştürmeye karar verir. İnsan olmak zaten, Pinokyo'nun hayattaki en büyük amacıdır. İnsan oluşunu kutlamak için arkadaşlarına büyük bir parti verecektir. Fakat tam bu sırada haylaz arkadaşı Romeo'ya uyarak, okulun ve kitapların bulunmadığı "oyuncaklar ülkesi"ne gitmek için yine evden kaçır. Oyuncaklar ülkesinde, ders çalışmamaktan ve sürekli yaramazlık yapmaktan, arkadaşı ile birlikte vücutları eşek vücuduna dönüşür. Eşek durumundayken Pinokyo, birçok sıkıntı çeker. Sonunda sahibi tarafından denize atılır fakat, annesi imdadına yetişerek tekrar tahtadan bir kukla olmasını sağlar.

Pinokyo bir gün denizde yüzerken büyük bir deniz canavarı tarafından yutulur ve canavarın karnında babası ile karşılaşır. İki de çok sevinirler. İki yıl önce yutulmuş olan ihtiyarın yaşama gücü artık tükenmek üzeredir. Pinokyo'da ise yaşama hırsları vardır. Babasına destek olup O'nu canavarın ağzına kadar getirir ve kurtarır. Denizde de yüzme bilmeyen babasını sırtına alarak yüzer.

Pinokyo, çalışarak, hasta babasına bakmaya başlar. Her gün O'na süt alır, sağlığına kavuşturur. Bu arada arkadaşı Romeo'nun eşeklikten kurtulamayarak ölümüne tanık olur. Bir gün de, biriktirdiği parayla kendisine elbise almaya giderken, annesinin hastahane de yattığını öğrenir ve tüm parasını O'na gönderir. O gece rüyasında annesi Pinokyo'ya "Aferin, iyi kalpli olduğun, hasta ve fakir anana, babana yardım ettiğin için övülmeye lâyıksın. Eski hatalarının tümünü affediyorum" der. Uyandıği zaman Pinokyo, artık bir kukla olmadığını, etten kemikten bir çocuk olduğunu görür. Babasıyla birlikte çok sevinirler.

Pinokyo'da Arketipler ve Anababa-Çocuk İlişkileri

Kuramıyla günümüz psikolojisini önemli ölçüde etkilemiş olan Carl Gustav Jung, kişiliğin tümünü "psişe" olarak isimlendirir. Psişe, birbirleri den farklı nitelikleri olan fakat birbirleriyle etkileşimde bulunan üç kısımdan oluşur. Bunlar, bilinç, kişisel bilinçdışı ve ortak (collective) bilinçdışıdır (Hall ve Lindzey, 1957).

Ortak bilinçdışı kavramı, Jung Kuramı'nın en orijinal yanını oluşturmaktadır. Jung'a göre bilinç ve kişisel bilinçdışı bireysel yaşantılardan kaynaklanmaktadır. Ortak bilinçdışı ise, bireylerin ömürleriyle sınırlı değildir. Ortak bilinç dışını oluşturan öğeler, insanlığın geçmiş yaşantılarının ürünü olup, nesilden nesile geçerek günümüze kadar ulaşmıştır. Örneğin, bir insanın karanlıktan korkması için, karanlıkla ilgili olumsuz bir yaşantısının bulunması gerekmez. Karanlıktan korkma eğilimi, kişiye atalarından miras kalan bir eğimdir ve beyine yer etmiştir. İnsan beyninin evremine paralel olarak, ortak bilindışı da evrim geçirir (Geçtan, 1980).

Ortak bilinçdışının kapsamını oluşturan öğelere "arketip" denir. Çevremizde gördüğümüz ve düşünebildiğimiz şeylerin tümüne ilişkin arketipler vardır. Örneğin, anne, mağra, ağaç, ateş, dev, bilge ihtiyar, aşama, gölge, anima, animus birer arketiptir. Arketipler, banyo edilmemiş negatif filimlere benzetilebilir (Geçtan, 1980). Dünyanın herhangi bir ülkesinde bir çocuk doğduğunda bütün arketiplere, örneğin anne arketipine de sahiptir. Annesiyle etkileşimde buldukça, kafasındaki anne arketipi adetâ banyo edilir ve çocuk gözlenebilir ortamda anne kavramına sahip hale gelir.

Kişiler, ortak bilinçdışındaki arketiplerin varlığından, genellikle, doğrudan haberdar olamazlar. Arketipler, rüyâlarda, yaratıcı sanat-

çıkların eserlerinde ve mitos, masal gibi birtakım anonim edebiyat ürünlerinde, ayrıca ritüellerde ortaya çıkar. Başka bir söyleyişle bu sayılan alanlar, arketiplerin kişilerin bilinçlerinde belirmesine aracılık ederler. Bu belirme, daha çok, masal, mitos gibi anonim ürünlerde görülür. Belli bir sanatçıya ait eserler ise, arketiplere özgürce yer verilmiş olması halinde evrensel nitelik taşır.

Şimdi, yukarıda özetlenen Pinokyo'da hangi arketiplerin bulunduğu araştıracağız. Bu araştırmayı yaparken, aynı arketiplerin başka masalarda nasıl ortaya çıktığına da örnekler vereceğiz.

Eğer Pinokyo'nun özetini daha da öz olarak ifade edecek olursak bunu söyleyebiliriz: Pinokyo isimli bir kukla, okula gitmekten, disiplin altına girmekten hoşlanmamaktadır. Gezip tozmak, oynamak O'na daha çekici gelmektedir. Bu yüzden babasından ayrılır, başından birçok serüven geçer. Bu arada Pinokyo'yu bir Peri Kızı koruyup gözetmektedir. Bu Peri'nin yardımıyla kukla olmaktan kurtulup gerçek bir çocuk haline düşünür ve evine döner. Collodi'nin bu eserine hâkim olan temel motif, Pinokyo'nun evinden ayrılması, uzaklara gitmesi ve önemli bir gelişmeye uğrayarak geri dönmesidir. İşte "aşama arketipi" burada karşımıza çıkmaktadır. Aşama arketipi, psişenin (yani kişiliğin tümünün) geçirdiği gelişmeleri sembolize eden bir arketiptir. (Neumann, 1963). "Ayrılma-aşama-dönüş" şeklinde formüleştirebileceğimiz bu arketipe monomitos, ya da kahraman mitosu denir. Bulunduğu mekândan ayrılarak çok uzaklara giden ve aşama geçirdikten sonra geri dönen bir kahramanın öyküsüyle, insanlığın evrensel bir tutkusu dile getirilmektedir. Bu tutku, insanın kendini geliştirme ve ruhsal dünyasını zenginleştirme arzusudur. Monomitos motifindeki kahraman, belli bir yerde, belli bir kişi değildir; her yerde herkeştir.

Farklı kültürlere ait çeşitli masalarda, masal kahramanının yaşadığı yeri terk ederek uzak bir diyâra gitmesi ve oradan bir kazançla dönmesi çok sık işlenen bir temadır. Kahramanın gittiği yer, Kaf Dağı, bir balinanın karnı, bir kabağın içi, bir kuyu, yedi kat yerin altı, çok uzak bir ülke ya da bunların benzeri bir yer olabilmektedir. Bu yerlerin ortak özelliği, içinde yaşadığımız dünyadan farklı kuraları olan apayrı bir dünya oluşlarıdır. Bu yeni dünyada kahramanlar türlü güçlüklerle mücadele ettikten sonra, yanlarında bir ödülle geri dönmektedirler. Evlenilecek genç kız, bir ünvan ya da para şeklindeki bu ödül, kahramanın geçirdiği aşamayı sembolize etmektedir. Örneğin "Yer-altı diyârının kartalı" (Boratav, 1969) isimli masalda,

üç kardeşten en küçüğü, bir kuyuya inmekte, yer-altı dünyasında çeşitli olaylarla karşılaşmaktadır. Dünyaya dönerken kardeşlerin üçü de yanlarına birer güzel kız alırlar.

Aşama arketipi, kanımızca, hemen hemen tüm Keloğlan masallarında ortaya çıkmaktadır. Keloğlan yoksuldu, anasından ayrılıp yollara düşer, uzaklara giderek birçok güçlüğü üstesinden gelir. Sonuçta, yeteneği sayesinde paraya kavuşur, padişahın damadı olur (Alangu, 1968).

Gökeri'nin (1977) arketipler açısından incelediği "Terzi ile Cinli Kaya" isimli masalda, fakir düşen Terzi Ali'nin karısı hastadır. Çaresiz kalan Terzi, bir arap tarafından Cinli Kaya'nın içine davet edilir; Yer-altı dünyasında çevresine uyum sağlayan Terzi'ye Peri Padişahı altın ve karısı için ilâç verir. Burada kahramanın kazancı, altın ve ilâç olmuştur. Yine Gökeri'nin (1979) arketipsel açıdan incelediği Sör Gawain ve Yeşil Şövalye (Sir Gawain and The Green Knight) isimli İngiliz Halk Edebiyatı, ürününde Gawain, Yeşil Şövalye'nin esrarengiz çağrısına uyarak, yurdundan uzakta bir şatoya gider. Aslında Gawain'i bu şatoya çağırta Kraliçe Morgan La Fay'dir. Gawain burada üç önemli mücadele verir, sonuçta çevresine uyum sağlar; şatodaki insanlarla uzlaşır. Yurduna dönerken Gawain'e yeşil bir kuşak verirler. Bu kuşak Gawain'nin geçirdiği aşamayı simgelemektedir. Bu yolculuğa çıkmadan önce toplumda silik bir yeri olan Gawain, yeşil kuşak sayesinde büyük saygınlık kazanır.

Dede Korkut Hikâyelerinden Boğaç Han'da (Gökyay, 1976) da, henüz bir kahramanlık yapmamış olan gençlere isim verilmediği dile getirilmektedir. İsimsiz geçlerden birisi, bir boğayı yendikten sonra kendisine Dede Korkut tarafından Boğaç Han ismi verilir. Böylelikle Boğaç Han, çocukluktan kurtulup genç bir yiğit olmuş, yani aşama kaydetmiştir. Kendisine verilen isim de bu aşamayı sembolleştiren bir ödül olmaktadır.

Aşama arketipi, Bonsels'in (1949) Arı Maya isimli ünlü masalında da ortaya çıkmaktadır. Arı Maya, kovanından kaçarak uzaklara gider. Birçok güçlkle mücadele eder, büyük bir yaşam tecrübesi kazanır. Eşek arılarının kovanına hücum edeceklerini öğrenince de, geri dönerek Kraliçe Arı'ya haber verir ve yurdunu tehlikeden kurtarır. Bu davranışı sayesinde kovanda büyük saygınlık kazanır ve Kraliçe'ye danışman atanır.

Buraya kadar verilen örneklerde olduğu gibi, Pinokyo'da da aşama arketipi görülmektedir. Fakat kanımızca, Pinokyo'nun geçirdiği

aşama, diğer masallardaki kahramanların kaydettikleri aşamalara oranla daha büyük ve etkileyicidir. Varlıkları, cansızlar, bitkiler, hayvanlar ve insanlar olarak birtakım kategorilere ayıracak olursak, şüphesiz ki en gelişmiş varlıklar insanlardır. Pinokyo, cansız (veya bitki) kategorisinde iken, aşama kaydederek insan kategorisine yükselmiştir. Oysa diğer masal kahramanları böylesine bir gelişme göstermemekte, sadece, insan kategorisi içinde en fazla, alt sosyo-ekonomik düzeyden üst sosyo-ekonomik düzeye çıkmaktadırlar.

Yukarda verilen örnekler dışındaki bazı masalarda, masal kahramanı, Pinokyo gibi bir varlık kategorisinden diğerine sıçramaktadır. Örneğin Benli Bahri (Boratav, 1969) hayvan kılığındadır fakat, silkinip delikanlı oluverir. Fakat Benli Bahri, bu aşamayı birden bire geçirmiştir, gelişme için kayda değer bir çaba harcamamıştır. Oysa Pinokyo, insan olmak için çok uğraşır, hiç sevmediği halde bütün bir yıl okula devam eder; bilinçli bir gayretle ,insanlar arasına katılmaya hak kazanır.

Bu noktada, aşama arketipi ile ilgili olarak özellikle belirtmek gerekir ki, gerek gidilen uzak diyâr, gerekse oradan getirilen ödül, somut olarak ifade ediliyorsa da aslında her şey soyut niteliklidir. Kahramanın gittiği yer kendi iç dünyasıdır. Bilinçaltına ulaşan kahraman, orada bulunan, o güne kadar gizli kalmış birtakım yönleriyle tanışır, birtakım çatışmalarını çözer. Böylelikle gelişir, aşama kaydetmiş olur. Uzak bir ülkeye yapıyor gibi görünen yolculuk, aslında bilinç ile bilinçaltı arasındaki iletişimi sağlamakta ve aralarında denge kurulmasına yardımcı olmaktadır.

Aşama arketipinin görüldüğü masalarda, ayrılma-aşama-dönme evrelerinden birincisi, yani kahramanın yurdundan ayrılması, genellikle belli bir sorundan kaynaklanmaktadır. Kahraman maddî ya da duygusal bir yoksunluk içindedir. Örneğin, Yer-altı diyarının kartalı isimli masalda kahramanlar, hasta olan babalarını iyileştirebilmek için yola çıkarlar. Keloğlan ise fakirlikten kurtulabilmek arzusuyla yollara düşer. Sör Gawain'nin yurdundan ayrılma nedeni ise daha başkadır. Gawain'in maddî bir sıkıntısı yoktur; fakat kendini çok değerli görmekte ve kaybedecek bir şeyi olmadığını düşünmektedir. Bu yüzden, Yeşil Şövalye'nin serüven çağrısını kabul eder.

Pinokyo'nun evinden ayrılmasına yol açan nedenleri, bir başka söyleyişle sahip olduğu sorunları ise, üç grupta toplayabiliriz. Bunlardan birincisi, Pinokyo'nun okulu ve çalışmayı hiç sevmemesidir. Evin-

de kalıp her gün okula gitmektense, gezip-tozmak, oynamak O'na daha çekici gelmektedir. Okulun ilk gününde alfabetini satarak kukla tiyatrosuna bilet alır. Böylece yolculuğu başlamış olur. Pinokyo'nun yola çıkışının ikinci nedeni, babasıyla arasındaki çatışma olabilir. Gerçi Pinokyo hiç bir zaman böyle bir çatışmanın bilincinde değildir fakat, babasına karşı çelişkili duygular içinde olduğu anlaşılmaktadır. Paltosunu satarak kendisine alfabe alan babasına çok minnettardır, ama, okula gitmeyi de pek göze alamamaktadır. Ayrıca Pinokyo, bir yandan babasını severken, bir yandan da tekme atmak, perüğünü kaymak gibi birtakım yaramazlıklarla O'nu üzmektedir. Buna rağmen, Pinokyo'nun babasından kurtulmak için, bilinçli olarak evden uzaklaştığını söyleyemeyiz. Pinokyo sanki, eudipal çatışmasını çözebilmek, babasıyla daha iyi ilişkiler kurabilmek için birşeyler yapmak zorundadır da, bu yüzden yola çıkmıştır. Eser incelendiğinde gerçekten de, geçirdiği aşama sürecinde, bir noktadan sonra Pinokyo'nun, babasıyla, eskiye oranla daha olumlu ilişkiler içine girdiği görülmektedir. Bu yüzden, Pinokyo'nun aşama geçirerek elde ettiği kazançlardan birisinin de, eudipal çatışmasını çözmek olduğunu ileri sürebiliriz.

Pinokyo'da eudipal çatışmanın çözümlenmiş olabileceğinden söz etmemizin asıl nedeni, gölge arketipi ile ilgilidir. Şöyle ki: Gölge arketipi, bireyin cinsiyetini temsil eder ve kendi cinsinden kişilerle olan etkileşimine yön verir. Gölge bir anlamda, kişinin hayvansı eğilimlerini ifade etmektedir. Gölgelemleri kontrol altına alamayan kişiler, sosyal yaşama uyumda güçlük çekebilirler. Buna karşılık, gölgelemleri tamamen bastırmış kişilerse, belki toplumun onayını alırlar fakat, yaratıcılıklarını, spontanlıklarını ve içgörülerini köreltmüş olurlar (Geçtan, 1980). Öyleyse, kişinin gögesiyle uyum sağlaması, onunla barışık olması gerekir. Sör Gawain, gittiği uzak diyârda, Yeşil Şövalye ile önce anlaşmazsa da, sonra onunla dost olur (Gökeri, 1979). Yeşil Şövalya, Gawain'in gölgesidir. Gölgesiyle dost olması, daha sonraki yaşamında Gawain'e güç katacaktır. Cinli Kaya'ya giren Terzi Ali de, kendisine yol gösteren arap ile uzlaşmaktadır. Böylelikle, başkalarını kortutarak yüzlerinin çarpılmasına yol açan arabın yıkıcı etkisinden kurtulur. Gökeri (1977), bu masaldaki arabın da gölgeyi temsil ettiği görüşündedir. Terzi'nin esenliğe ulaşmasında, gölgesiyle uzlaşmasının önemli rolü vardır. Pinokyo ise kuklacı Stromboli ile önceleri anlaşamaz; Stromboli, Pinokyo'yu az kalsın ateşe atacaktır. Fakat Pinokyo, cesur ve mert tavrı sayesinde tehlikeyi atlatır, hatta arkadaşı Arlöken'in hayatını da kurtarır ve Stromboli ile dost olurlar. Pinokyo'nun

Stromboli ile dost olmasını, gölgesiyle dost olması şeklinde yorumlayabiliriz. Pinokyo'nun başından geçenler sırasıyla incelendiğinde, Stromboli ile dost olduktan sonra babasıyla arasındaki çatışmanın ortadan kalktığı görülmektedir. Pinokyo'nun Stromboli ile uzlaşarak eudipal çatışmasını çözdüğü şeklindeki iddiamızı bu yüzden ileri sürüyoruz. Stromboli'nin, kişilik özellikleri bakımından Pinokyo'nun babası Geppetto'ya benzemesi de, bu görüşümüzü destekler niteliktedir. Stromboli, Geppetto Baba gibi, aslında duygulu bir insandır, fakat zaman zaman sertliğe başvurmaktan da geri kalmamaktadır. Duygulandığında aksırmaya başlayan Stromboli'nin duygusallığının yanı sıra, cömertliği de Geppetto'ya benzemektedir. Pinokyo, hem gölgesi olan, hem de babasına benzeyen Stromboli ile dost olduğunda, bir anlamda babası ile dost olmakta, böylelikle eudipal çatışmasını çözmesi kolaylaşmaktadır.

Gölge ile dost olmanın, eudipal çatışmayı çözmeye katkıda bulunduğu yolundaki görüşü, bir genel yargı olarak ele almamak, şimdilik sadece Pinokyo'ya ilişkin bir açıklama olarak düşünmek yerinde olur. Bu yargının geçerlik kazanması için, birtakım yeni incelemelere ve kanıtlara ihtiyaç vardır. Burada yalnızca, Freud'ün bilinçaltına ilişkin görüşleri ile, arketipsel açıklama arasındaki benzerliğe dikkati çekmek istiyoruz. Aşama arketipinde, kahramanın gittiği uzak diyârın, aslında onun bilinçaltı olduğu yolundaki derinlik psikolojisine ait görüşü hatırlayacak olursak, gölgenin bilinçaltındaki unsurlardan biri olduğunu düşünebiliriz. Psikoterapide bir hasta, nasıl ki bilinçaltındaki birtakım çatışmaların farkına varıp bunları çözümleyebiliyorsa, uzak diyâra (yani kendi bilinçaltına) giden bir masal kahramanı da, burada gölgesiyle tanışıp, uzlaşarak eudipal çatışmasını çözümleyebilir.

Aşama arketipinin ortaya çıktığı hemen her masalda, bu arketiple ilgili olarak beliren bir başka arketip daha vardır ki, bu da "yüce-ana" (great mother) arketipidir. Monomitostaki kahraman, gittiği uzak ülkede bir kadınla karşılaşır. Bu kadın güçlü bir kişidir; kraliçe, tanrıça ya da peri görünümündedir. Kahramanın geçireceği aşamada yüce-ana, çok önemli bir rol oynar (Neumann, 1963). Sör Gawain ve Yeşil Şövalye'deki Kraliçe Morgan La Fay, yüce-ana arketipini temsil etmektedir. Kraliçe ile Gawain arasındaki duygusal nitelikli esrarengiz ilişki, Gawain'in aşama geçirmesine önemli katkıda bulunmaktadır.

Mitolojideki tanrıçalardan Isis, Venüs, Demeter, Athene ve Hekate de yüce-ana arketipinin sembolleridir. Bu tanrıçalarla, yine

mitolojideki tanrı-krallar arasındaki ilişki, masal kahramanları ile yüce-analar arasındaki ilişkiye paralellik gösterir. Örneğin, Eski Mısır inanışına göre, tanrı-kral Osiris, kardeşi Seth tarafından belli aralıklarla öldürülür, toprağa gömülür. Ölen Osiris, her defasında ana-tanrıça Isis ile evlenir. Daha sonra Isis, Osiris'in gövdesini dikerek O'nu diriltir. Gittiği uzak diyârda Osiris, Isis ile birleşerek, ondan güç almakta ve bu sayede aşama geçirerek tekrar dünyaya dönmektedir (Neumann, 1963).

Pinokyo'da yüce-ana ,Peri Kızı'dır. Peri ile Pinokyo arasında gizemli bir yakınlık vardır. Önceleri Pinokyo'nun ablası olduğunu söyleyen Peri, daha sonra annesi olmuştur. Peri Kızı annesi olduktan sonra bile Pinokyo, genellikle ondan "annem" diye söz etmemekte, "benim sevgili Peri'm" demektedir. Pinokyo Peri'ye derin bir sevgi ve özlem duymaktadır. Eserde, ilginç, aynı zamanda hüznü verici bir ilişki sergilenmektedir. Aşağıda, yeryüzünde, telâş ve üzüntü içinde annesini arayan küçük bir kukla, gökyüzünde, bulutlar arasında, bir görülüp bir kaybolan, kendini sürekli özleten, güçlü ve ulaşılmaz bir anne. İşte Collodi'nin Pinokyo'sunda böyle bir yüce-ana ortaya çıkmaktadır.

Yüce-ana, bazı masal ve mitlerde, kahramanı destekleyen, onun gelişmesine katkıda bulunan kişi olarak ortaya çıkarken, bazılarında ise kahramanı engellemekte, hatta yok etmektedir. Bu durumu dik-kate alan Neumann (1963), yüce-ananın özelliklerini iki boyutta toplamıştır. Bu boyutlardan birincisi iyilik ile, ikincisi ise kahramanın geçireceği aşamanın niteliği ile ilgilidir. İyilik boyutunun bir ucunda "iyi-anne" (good-mother), diğer ucunda ise "korkunç-anne" (terrible mother) bulunmaktadır. İyi annenin özellikleri, kahramanı desteklemek, geliştirmek, aşama kaydetmesini ve yeniden doğmasını sağlamaktır. İyi-anneye Isis ve Demetler örnek gösterilebilir. Korkunç-anne ise, kahramanın gelişmesini engeller, hatta ölümüne yol açar. Hekate, korkunç-anneye örnektir. Aşamanın niteliğini belirten ikinci boyutun bir ucunda pozitif, diğer ucunda ise negatif aşama özellikleri vardır. "Pozitif aşama" kahramanın, Yüce-ana'dan ilham alması, onun tarafından desteklenmesi ve eskiye oranla daha ileri bir gelişim düzeyine ulaşarak yeniden doğması demektir. "Negatif aşama" ise, kahramanın yüce-ana ile olan ilişkisi sonucunda kendinden geçmesi, sarhoş olması ve bu yolla eriyip tükenmesi anlamına gelir.

Neumann'ın (1963) yüce-ananın kişilik özelliklerine ilişkin görüşleri bize, Schaefer'in (1959) anne davranışlarına ilişkin bulgularını

hatırlatmaktadır. Bu iki bilim adamının, değişik alanlardaki çalışmalarında, değişik teknikler kullanarak, muhtemelen farkında olmadan, ortak bir sonuçta birleştikleri anlaşılmaktadır. Neuman, çeşitli sanat eserlerini, arketiplerin yapısal analizi ile incelerken, Schaefer, deneklerinden elde ettiği verilere faktör analizi uygulamıştır.

Schaefer'e göre, annelerin çocuklarına yönelik tutumları iki boyutta toplanmaktadır. Bunlar sevgi ve kontrol boyutlarıdır. Sevgi boyutunun bir ucunda çocuğu kabul etme, diğer ucunda ise reddetme bulunmaktadır. Çocuklarını kabul eden anneler, onları sevmekte, reddedenler ise düşmanca bir tavır takınmaktadırlar. Kontrol boyutunun ise bir ucunda çocuğu kontrol etme bulunurken, diğer ucunda çocuğa otonomi tanıma bulunmaktadır. Çocuklarını kontrol eden anneler, kısıtlayıcı olmakta ve çocuklarının kendi istekleri doğrultusunda davranmalarını istemektedirler. Çocuğa otonomi tanıyanlar ise, onu, davranışlarında özgür bırakmaktadırlar.

Pinokyo'daki Peri kızı nasıl bir annedir? Peri'nin nasıl bir anne olduğu yolundaki soruya, ilk bakışta, arketipsel açıdan iyi-anne olduğu cevabını verebiliriz. Yine, Schaefer'in anne davranışları açısından da Peri'yi, kabul eden, sevgi gösteren anne olarak tanımlayabiliriz. Fakat, Peri'nin zaman zaman bu özellikleriyle çelişen davranışlar ortaya koyduğu da bir gerçektir. Özellikle Peri, Pinokyo'yu kendince doğru davranışlara yönltebilmek için cezaya başvurduğunda, reddedici, hatta düşmanca (hostile) bir tutum içine girebilmektedir. Örneğin, aç ve yorgun olan Pinokyo'ya, güzel yiyecekler görünümünde alçı ve mukavva göndererek, O'nu hayâl kırıklığına uğratmaktadır. Ya da, bir mezar taşına, öldüğünü, üstelik, Pinokyo'nun ihaneti yüzünden öldüğünü yazarak, Pinokyo'yu derin üzüntüye ve vicdan azabına sürüklemektedir. Bu davranışlarına baktığımızda şunu söyleyebiliriz: Peri her halde Pinokyo için bir iyi-anne'dir; fakat bu iyi-anne'nin içinde korkunç-anne'den de bazı özellikler bulunmaktadır. Aynı zamanda Peri, bir miktar reddedici davranışlar gösteriyorsa da, temelde sevgi gösteren bir annedir. Peri'nin birtakım otoriter davranışlarına baktığımızda ise, Pinokyo'ya otonomi tanımaktan çok, kontrol etme eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Pinokyo'nun yalan söylemesini engellemek için, burnunun büyümesini bir ceza aracı olarak kullanmaktadır.

Moral (ahlâk) gelişimi açısından baktığımızda, Pinokyo'nun, Kohlberg'in altı moral gelişim devresinden ilk üçüne ilişkin moral mesajlar taşıdığı görülmektedir. Bu üç devre sırasıyla "itaat ve ceza

eğilimi”, “saf çıkarıcı eğilim” ve “iyi çocuk eğilimi” devreleridir (Kohlberg, 1971). Bunlar arasında en sık ortaya çıkan, ittat ve ceza eğilimi devresine ilişkin mesajlardır. Pinokyo, cezadan kaçabilmek için büyüklerin otoritesine boyun eğmekte, örneğin, burnu büyümesin diye yalandan uzak durmaktadır. Saf çıkarıcı eğilime ise, cırcır böceğinin “herkese iyilik et, çünkü bir gün senin de onlara ihtiyacın olur” şeklindeki sözlerini örnek gösterebiliriz. Pinokyo’da saptanan bu durum, masallarda, Kohlberg’in moral gelişim düzeylerinden ilk ikisine ilişkin mesajların daha çok bulunduğu yolundaki araştırma bulgularına (Dökmen, 1982) paralellik göstermektedir. Pinokyo’nun yaşını dikkate alacak olursak, moral gelişim devrelerinin ilk basamaklarına uygun moral yargıda bulunmasını normal kabul etmek gerekir. Bazı araştırmalara göre (Yalın, 1979), sevecen olan ve katılıktan uzak bir disiplin uygulayan babaların çocukları, yaşları ilerledikçe daha üst düzeydeki moral gelişim devrelerine ulaşabilmektedirler. Bu açıdan baktığımızda, Pinokyo’nun da büyüdükçe daha üst düzeylere uygun moral yargılarda bulunabileceğini söyleyebiliriz. Yalnız belirtmek gerekir ki, Peri Kızı, Pinokyo’ya yönelttiği moral mesajlarda, zaman zaman çelişkiye düşmektedir. Örneğin bir sefer, itaat ve ceza eğilimi devresine uygun bir moral mesaj yöneltirken, bir başka sefer saf çıkarıcı eğilim ya da iyi çocuk eğilimi devrelerine uygun bir moral mesaj verebilmektedir.

Pinokyo’nun annesi gibi babası da, çelişkili sayılabilecek birtakım davranışlar sergilemektedir. Oğlu’na kızıp ceza veren Geppetto Baba’nın, hemen arkasından, ağlamasına dayanamayarak sevgi gösterisinde bulunduğu olmaktadır. Bu tür anababa davranışlarını zararlı kabul etsek bile, yine de, ana hatlar bakımından Pinokyo’da, hatalı bir çocuk yetiştirme modeli sergilendiğini söyleyemeyiz. Pinokyo, zaman zaman cezalandırılan, fakat temelde, korunan, sevilen ve sevildiğinin farkında olan bir çocuktur. Çevresine uyum sağlayabilmekte, okulda da başarılı olmaktadır.

Peri’nin sürrealist niteliği bir yana bırakılacak olursa, Pinokyo’da gerçekçi anne, baba motifleri sergilendiği söylenebilir. Her ne kadar Pinokyo’da, anababanın birlikte yaşadığı gerçek bir aile yoksa da, çelişkili tutumlarıyla, doğru ve yanlış davranışlarıyla, toplumda pek çok benzerini bulabileceğimiz iki insan karşımıza çıkmaktadır. Bir yönüyle realist, bir yönüyle de sürrealist olan bu aile, masalla gerçek arasında çok güzel bir köprü görünümünde olan eserin yapısına aykırı düşmemektedir.

Genellikle, aşama arketipi ile birlikte ortaya çıkan arketiplerden birisi de “anima” arketipidir. Jung’a göre anima, her erkeğin doğuştan sahip bulunduğu kadın imgesi, animus ise kadınlardaki erkek imgesidir. Erkeklerin kadınlara yönelik beğenilerini animalarının, kadınların erkeklere yönelik beğenilerini ise animuslarının niteliği belirler (Hall ve Lindzey, 1957). Monomitostaki kahraman, gittiği uzak ülkede, animası ile de tanışır; onunla uzlaşabilirse, aşama geçirmesi kolaylaşır, aksi halde zorlaşır. Sör Gawain, animası Lady Bertilac ile, Dede Korkut’taki Kanturalı ise animası Salcan Hatun ile uzlaşmaktadır (Gökeri, 1979). Bunların aksine Euripides’in Medea, Hippolytus ve Bachantes’indeki bazı erkekler, animalarını reddederek, onları yaşayamadıkları için bunalıma düşmektedirler (Abood ve Harris, 1977). Pinokyo’da ise, bir anima ortaya çıkmamaktadır. Hatırlanacağı üzere, Pinokyo’nun bir çok erkek arkadaşı olmasına rağmen, serüveninde etkili rol oynayan bir kız arkadaşı yoktur. Peri Kızı’nın bazı yönleriyle animayı temsil ettiği düşünülse de, animadan çok, bir yüce-ana olduğu görülmektedir. Anonim masalların hemen hepsinde, aşama arketipi ile birlikte anima arketipinin ortaya çıkmasına karşın, yazarı belli bir masalda anima arketipinin ortaya çıkmayışi ilginç sayılabilir.

SONUÇ

Sonuç olarak, Pinokyo hakkında şunları söyleyebiliriz: Collodi’nin bu eserinde her şeyden önce, aşama arketipi, ender raslanan bir ustalıklı sergilenmektedir. Bir monomitos kahramanı olarak karşımıza çıkan Pinokyo, tâ içinden gelen serüven çağrısına en iyi biçimde cevap vererek, bu serüvenenden mümkün olan en büyük kazancı elde etmekte, insan olmaktadır. “Serüven çağrısı” aslında, içgüdüsel bir istektir. Bu çağrıya cevap vermeyen, ya da veremeyen kişi, içgüdülerini bastırılmış olur ve bu yüzden mutsuzluğa sürükenir. Örneğin Pinokyo’nun arkadaşı Romeo, aşamayı gerçekleştirilerek ölmüştür. Yine muhtemeldir ki, Gustave Flaubert’in Madame Bovary’si, aşama geçirmeyi çok istemiş, fakat bunu gerçekleştirilmediği için felâkete sürüklenmiştir. Pinokyo ise, kendisini aşama geçirmeye iten serüven çağrısını, Peri Kızı’nın yardımıyla, fakat en çok da kendi gayretiyle değerlendirmiş ve mutlu sona ulaşmıştır.

Pinokyo’yu evrensel yapan nedenlerin en önemlilerinden birisi kanımızca, Collodi’nin güçlü sezgisiyle, eserinde aşama ve yüce-ana arketiplerini en iyi biçimde yansıtmış olmasıdır. Sürrealizm ile realizm

arasında ilginç bir denge kuran yazar, arketipleri bu denge içine mükemmel bir şekilde yerleştirmiştir. Pinokyo'nun, evrensel birtakım öğelerin yanı sıra, yayınlandığı 1883 yılı İtalya'sının kültüründen de bazı öğeler taşıdığı bir gerçektir. Fakat bu, Pinokyo'nun her çağda, her ülkede okunup sevilmesine engel teşkil etmeyecektir. Çünkü Pinokyo'da Collodi, evrensel bir tavırla, içinde yaşadığı kültüre dayanarak, fakat gününü ve ülkesini aşan bir sesle bütün insanlara seslenmektedir.

Bu yazıda Pinokyo'yu, arketipler ve anababa-çocuk ilişkileri açısından inceledik. Edebiyat eserlerinin arketipler açısından incelenmesinin sık raslanan bir inceleme şekli olmasına karşın, arketipsel eleştiri ile anababa-çocuk ilişkilerinin birlikte ele alınması, bu noktada, bir deneme niteliği taşımaktadır. İlerde başka edebiyat ürünlerinin, özellikle çocuk edebiyatı ürünlerinin, aynı yaklaşımla incelenmesi yararlı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Abood, E. and Harris, P.**, The splintered personality in Euripides. *Psychological Perspectives*, 1977, 8, 60-75.
- Alangu, T.**, *Keloğlan masalları*. İstanbul: Yayıncılık Matbaası, 1968.
- Bonsels, W.**, *Arı Maya'nın başından geçenler*. Çev. R. Bilgin. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1949.
- Boratav, P. N.**, *Az gittik uz gittik*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969.
- Collodi, C.**, *Pinokyo*. Çev. M. Reşit. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1969.
- Dökmen, Ü.**, Nasrettin Hoca Fıkralarının, Aisopos, Grimm ve Türk Halk Masallarının Kohlberg'in moral gelişim devreleri açısından incelenmesi. *Psikoloji Dergisi*, 1982, 14-15, 31-36.
- Geçtan, E.**, *Psikanaliz ve sonrası*. İstanbul: Hür-Yayın A. Ş., 1980.
- Gökeri, A. İ.**, Bir Türk Masalının arketipsel eleştirisi. S. Karabaş ve Y. Yeşilçay (Ed.), *Türkiye'de toplumsal bilim araştırmalarında yaklaşımlar ve yöntemler*. Ankara: Baylan Matbaası, 1977.
- Gökeri, İ.A.**, Arketiplere dayanan yeni bir inceleme yönteminin tanıtılarak İngiliz ve Türk Edebiyatında bazı romans ve epik niteliğinde yapıtlara uygulanması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1979.
- Gökay, O. Ş.**, *Dede Korkut hikâyeleri*. İstanbul: Millî Eğitim Basınevi, 1976.
- Hall, C. S. and Lindzey, G.**, *Theories of personality*. New York: John Wiley & Sons, Inc., 1957.

- Kohlberg, L.**, Stage and sequence: The cognitive developmental approach to socialization. D. A. Goslin (Ed). *Handbook of socialization theory and research*. Chicago: Rand McNally and Company, 1971.
- Neuman, E.**, *The great mother: An analysis of the archetype*. Trans. R. Manheim. Princeton University Press, 1963.
- Schaefer, E. S.** A circumplex model for maternal behavior. *Journal of Abnormal Psychology*, 1959, 59, 226-234.
- Yalın, A.**, Baba-çocuk etkileşimi. *Psikoloji Dergisi*, 1979, 5, 28-32.